

Matej Bogataj

Kri, pomešana s štosi in anagrami

Maja Novak: CIMRE

Založba Obzorja, Maribor 1995

Pravzaprav lahko za malo domačih avtorjev rečemo, da se načrtno in s širokim zamahom lotevajo v svetu še pa še razbohotenega, branega in uspešnega enigmatičnega žanra - detektivskega oziroma kriminalnega romana. Vendar moramo pripomniti, da je teh, tudi po zaslugi kolportajskih in v kakovosti nihajočih zveščičev Mondeninega NN, vse več. Prav za vsakega od avtorjev pa lahko rečemo, da ima že izdelan literarni svet, v katerega postavlja svoje junake. Kot je za Igorja Karlovška - ki žanje nedeljene simpatije kritikov in bralcev ter ga predvsem zaradi pisanja tipično slovenskih tem, speljanih v zamahu in z veččino, ki postavlja kriterij za vsako tovrstno pisanje - od *Bazena* naprej značilen realističen prerez družbe, prepojene s kriminalom - zato je jasno, da je spopad med sloji in razredi, med tistimi na oblasti in sposobnimi, ki se borijo za svoj prostor v družbi, boj med bolj pravičnimi in bolj zabredlimi v kriminal - tako je tudi pisanje Maje Novak že na prvi pogled prepoznavno. Kljub temu da je roman *Cimre* šele njeno drugo knjižno delo, smo pa lahko v zakonitosti njenega pisanje prodirali v že omenjeni seriji.

Tudi tokrat imamo opraviti z dvema junakinjama, Židinjo Rebeko, ki je mahnjena na prebiranje detektivskih in kriminalnih romanov, naphana z njihovimi razpleti in ki si na vso moč želi, da bi se s temi zadevami tudi poklicno ukvarjala, ter z njeno prijateljico, študentko prava

in pesnico, ki je prav takrat, ko sklene odšpilati amnezijo in se blago umakniti s sveta v varno zavetje ustanove ob Ljubljani, grobo in grdo porinjena na izpostavljeno mesto glavne osumljenke odstrelitve svojega ljubimca, če že ne zaročenca. In, jasno, naloga prve je dokazati nedolžnost druge in to ji, jasno, tudi uspe.

Presenetljivo je to, da je roman pisan skoz dve dopolnjujoči, izpovedujoči se optiki, prva je "dnevnik", prvoosebna in pretežno objektivna pripoved nosilke preiskujočega, prefriganega uma, druga pa dobesedno dnevnik rahlo avtistične, nevrotične, zaradi materine totalitarnosti in pomanjkanja jasnih ciljev delovanja zmedene, pa zato še toliko bolj nedolžne osumljenke. Tako zadeva razpade na dva dela, na pogosto hote zmedeno izpoved, ki pretendira na "notranjo objektivnost" zafrustrirane in nad svetom razočarane - če ne gre za gesto, ki bi z vsesplošno pozornostjo okolice ravno spet hotela vrnitev nazaj v "svet" - zaradi simuliranja hospitalizirane punce - ta del zna zaiti tudi v groteskna pretiravanja in karikirane dramatizacije - na eni strani in na drugi na objektivni pripovedni tok, v katerem mrgoli našponanih in zaostrenih dialogov. Ti so pogosto poudarjeno intelektualizirano duhoviti, pogosto na ravni in v slogu konverzacijsko superiornega in zdolgočasenega angleškega višjega meščanstva, za imitacijo pogovora navadnih smrtnikov, ne pa recimo za katerega od preglednih izpitov iz literarne zgodovine študirajoče mladezni, pa dokaj neprimerni in manj prepričljivi. V ospredju pisateljčinega zanimanja torej nista predvsem hladno preračunljivo in manipulantsko pripovedovanje zgodbe, to naj zapelje bralca v identifikacijo in bralsko poželenje, ki se meša s strastjo do resnice, ali objektivnost pri popisovanju postopka, s katerim pridemo zadevi in storilcu do dna, temveč postavljanje okolja in situacij, v katerih lahko junaki briljirajo s svojo načitanostjo detektivk, z osupljivim poznavanjem literature nasploh, če je le mogoče tudi s citiranjem v izvorniku, kakršnega ni demonstrirala niti peščica kolegic z anglistike, z duhovitostjo. Zaradi dveh povsem ločenih govornih kodov, ki sta po svoje nespravljiva, vsak od njiju pa obdelan očitno z nekakšnim literarnim žarom, imamo občutek, da je (tudi) tokrat žanr skelet in izgovor za napenjanje samega mesa; povedano drugače, da gre za željo po literariziranju, ki parazitira komunikativno in "kukr" manj zahtevno branje. Problem romana *Cimre* ni v tem, da jih literarna plast ne bi dvignila nad nivo "solidne in napete kriminalke" - za kakršno koli omalovaževanje

žanra klima vsaj zadnjih dvajset let, od dehierarhizacije žanrov v času od nove proze naprej, ni niti najmanj ugodna – temveč v tem, da (tudi) ta proza ostaja nekje na pol poti med žanrom kot nečim "kukur" stereotipnim, manjvrednim, trivialnim in literaturo; klima očitno še ni zrela za profesionalce, za takšne, ki bi zmogli (v detektivki) zatreti genija, napisati "kukur" nadvse plitko, pa zato učinkovito zgodbo, literaturo in talent in kar je še tega pa spustiti z verige ob kakšni bolj pretenciozni priložnosti.

Da ne bo pomote; Maja Novak v literarni dimenziji nikakor ni slaba, nasprotno, nekaj posnetih govornih klišejev, ki se stopnjujejo v fonetične zapise štajersčine in primorščine, je ne samo duhovitih, temveč – če majčkeno pretiravam – z ludističnega stališča povsem korektnih in sestavljajo nedvomno vrh knjige, so dobro posneti, prepričajo s tipičnostjo in sploh. So celo več kot korektni.

Potujevanje, distanca do žanra pa se kaže še v enem značilnem elementu, ki smo ga pri Novakovi že videli pri delu v *Umoru v teritorialnih vodah*. Tudi tokrat je junakinja, subjekt preiskave, ljubiteljica kriminalk, hlastna bralka in teoretičarka zakonitosti žanra, v katerem jo srečujemo, pa vendar glede samega detektiranja storilca/ev amaterka, odtujena od informacij, laboratorijev, zaslišanj prič, torej nekdo, ki deli bralčevo nevedno pozicijo in si iz posameznega ustvarja sliko o splošnem, ki mu bo pokazala na konkretno. To je v redu, saj omogoča bralčevo soudeležbo; predpostavke sklepanja morajo biti izrečene (tudi junakinji), če naj na njih sloni razplet romana – sicer bi šlo za nekakšno švindlarijo, za detektivko, kjer bi lahko zgolj pasivno, prežvekovalsko, da ne rečem televizijsko uživali zgolj v zvijačnosti uma drugih. Ta problem je v *Cimrah* rešen z naravnost komedijskim smislom za preoblačenje in drobne laži, s katerimi dobivamo od policije in osumljencev podatke, ki jih potrebujemo; komedijskim zato, ker so junaki zaradi zamenjave ali lažnega predstavljanja ves čas v "frki", kako prikriti svoje blago nedovoljeno početje, pri tem pa se bolj in bolj zapletajo, si izmišljujejo kar najbolj nemogoče stvari, da bi se zmazali iz godlje, in vse skupaj dobiva vedno bolj vrtoglav ritem, ki spremlja enako stisko udeleženk/e – ta se potem izteče v prenikavo sklepno analizo, povsem v slogu klasičnih detektivk.

Seveda pa je junakinja – bralka literature že vnaprej nekaj, kar omogoča distanco, ironijo, zavest o žanru v žanru samem, ki je tudi sicer ena poglavitnih sestavin proze Novakove in domačih piscev žanra sploh.

Tako najdemo v *Cimrah* ob sklicevanju na klasike žanra tudi apokrifne citate o zločinu in preiskavi iz Rebekinih "neobjavljenih del", pa tip umora, kakršnega najdemo v železniškem umoru Agathe Christie, pa ne v *Tujca na vlakcu*, da ne bo pomote. Le da so *Cimre* bolj gostoljubne za bralčevo sodelovanje kot *Umor v teritorialnih vodah*, kjer se zadeva razreši s pomočjo večjega ali manjšega naključja, namreč z zvežčičem, kupljenim pri prodajalcu rabljenega šunda. Tokrat lahko detektiramo vsaj eno storilko, drugo je bolj zapleteno in nedostopno. Predvsem razumevanje malicioznega uma, ki stoji za vsem in ki očitno vse počne bolj iz zdlgočasnosti kot zaradi maščevanja ali gmotne koristi; ali ni to nekako v nasprotju s splošnim stanjem v družbi, na eni strani z narodno sprstostjo kot projektom, z njegovimi bratomornimi koreninami in plodovi, na drugi pa s podivjanim pridobitništvom, ki je že naplavilo nov, na tovarišijski privatizaciji pa na (uličnem in tistem bolj sofisticiranem) kriminalu sloneč družbeni sloj, znotraj katerega se dogaja svašta - predvsem pa seveda svojo pozicijo ohranja z istimi metodami, kot si jo je pridobil, s kriminalom, torej. Nočem reči tega, da je trda kriminalka s streljanjem, ugrabitvami, najetimi pretepači, izsiljevanjem in podobnim žanr, v katerega je edino mogoče zajeti današnji tukaj in zdaj, hočem le poudariti, čemu se je Novakova v imenu tradicionalnejše detektivke hote izognila.

Čeprav je seveda res, da je ob osumljenki ravno oseba, ki jo že kmalu na začetku ujamemo hladno in ležečo pod posteljo, s svojo neujemljivostjo in nejasnostjo, ki ji šele omogoča kar najširši razpon raznih zapletenosti z morebitnimi osumljenci, najbolj živa literarna oseba; s svojo vsesplošno pofukljivostjo, uspešnostjo, prisvajanjem tujega in sploh pa daje vpogled v nižjo (japijevsko) kasto. Večji problem pa je z Rebeko; njeno židovstvo, pa šale o funtu mesa, kljub temu da ni "ne Sherlock ne Shylock", kažejo, da gre za veliko bolj literaren konstrukt - ali morda za citat še enega osamelca v žanru, Aarona Kronskega, le da je pri njem židovstvo samo še ena v nizu prisposodob za večno tavanje, izločenost, marginalnost, brezdomovinskost.

Cimre so torej povsem berljivo in zabavno branje, s stališča zakonitosti žanra bolj čiste in dosti boljše od *Umora v teritorialnih vodah*, še vedno pa v tisti liniji domačega pisanja še ne polno uveljavljenih žanrov, ki najprej potujejo, model ironično preigravajo in parodirajo, ne da bi (že) obstajali njegova tradicija oziroma usidranost v literaturo.